

УДК 94 (477)

М.С. Вороніна

**БІЛЬШОВИЦЬКІ ЛИСТІВКИ ТА ЗВЕРНЕННЯ В ПЕРІОДИЦІ З ЖІНОЧИМИ МАРКЕРАМИ
(НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.)**

У статті аналізуються письмові джерела, головна характеристика яких: максимум найважливішої інформації та мінімум об'єму. Подібний формат є найкращим для гендерної експертизи: в кожному «зверненні» можна чітко побачити, наскільки, дійсно, більшовицька влада була зацікавлена в жіночій аудиторії.

Ключові слова: гендер, фемінний, маскулінний.

В статті аналізуються письмові джерела, основною характеристикою яких є: максимум інформації та мінімум обсягу. Подібний формат є найкращим для гендерної експертизи: в кожному «зверненні» можна чітко побачити, наскільки, дійсно, більшовицька влада була зацікавлена в жіночій аудиторії.

Ключові слова: гендер, фемінізм, маскулінізм.

Written sources are analysed in the article. Their main description is maximum of information and minimum size. Such format is the best one for gender expertise: in each "appeal" we can clearly see how much in fact Bolshevik power was interested in female audience.

Key words: gender, female, masculine.

Постановка проблеми. У суспільстві, яке тільки ставало індустріальним була доволі обмежена кількість видів носіїв інформації у порівнянні з сучасним інформаційним із його інтернетом, телебаченням і радіо, тому однією з головних форм агітації були письмові носії, такі як газети, журнали, листівки, «звернення» та ін. За умов революційних подій, і до того ж громадянської війни, найбільш використовувались саме найменш об'ємні формати. Керівники РСДРП(б) краще за інших представників різних політичних сил усвідомили важливість масової агітації, а їх радикалізм та нестача коштів змушувала проявляти максимальну винахідливість. У таких умовах більшовики на місцях прикладали величезні зусилля для того, щоб чисельність агітаторів постійно зростала. Вихідці з непривілейованих страт, звичайно ж, підкріплювали імідж «близькості до народу», але представникам інтелігенції набагато краще давались публічні виступи, тому для перших листівки і звернення послуговували найкращою опорою і початком виступу.

Аналіз актуальних досліджень. Дана стаття є джерелознавчою. **Мета статті:** з'ясувати наскільки проголошена більшовиками статеві рівність була відображена в одному з видів письмових джерел, який до того ж не був значущим для ознайомлення у вузькому колі вчасних.

Виклад основного матеріалу. З одного боку, більшовицькі агітатори «не гребували» будь-якими зібраннями, а навпаки намагались охопити максимальну кількість населення, але дане поняття все-таки найчастіше означало саме чоловічу частину населення. З іншого боку, ще задовго до революційного 1917 року більшовики внесли в свою програму пункт про виборчі права для жіноцтва і в подальшому були не байдужі до «жіночого питання». Проте під час Першої буржуазної революції 1905 року не дивлячись на те, що суттєво активізувались представниці ліберального фемінізму і створили Союз Рівноправ'я жінок із філіалами в деяких губерніях, заклики щодо надання виборчого права жіноцтву в листівках зустрічались доволі рідко. Приміром, у Центральному Державному архіві громадських об'єднань України (колишній партійний) у достатньо об'ємній справі, яка

містить фотокопії листівок 1905 року, знаходиться лише одна з Поділля, де акцентується увага на цьому питанні, в ній закликається бойкотувати державну думу і одна з причин та, що: «...Жінки, що складають величезну половину населення, зовсім відсторонені від участі у виборах» [9, Арк. 1-265]. Тексти абсолютної більшості листівок або взагалі не містять жодного жіночого маркера, або тільки в заголовку «До робітників та робітниць м. ...» [9, Арк. 49, 50, 55, 61, 84, 89, 90, 92, 98, 135, 143, 156] і більше жодного натяку, або жіночий фактор використовувався задля спонукання чоловіків до більш активних дій: «... де вони приречені на голодну смерть разом із своїми дружинами та дітьми... Чому нас б'ють, нас мордують, нас прирікають на голодну смерть, наших дружин на страждання» [9, Арк. 50]. Така акцентуація, як у останньому прикладі чітко вказує на те, що головними діючими особами в революційному вирі є лише чоловіки – «вони», «нас», а жіноцтво просто при них, їх власність, окремо воно не існує – «своїми», «наших». Єдиним виключенням є листівка Поліського комітету Російської СДРП: «Від 4 до 5 тисяч жінок відходить на заводи за наймом агентів, а біля 1000 жінок наймаються в околиці економії для польових робіт. Само собою, що праця жінок ще дешевше ціниться, що з ними набагато гірше поводяться, що їх життя ще тяжче» [9, Арк. 168-171]. У наступні роки Перша хвиля фемінізму ще більше ширилася країною, проте через дюжину років зміст більшовицьких листівок так і не змінився: основна частина письмових джерел того періоду або гендерно нейтральна, або насичена відверто маскуліністичними маркерами.

Не задовго до жовтневих подій, ще 11 червня 1917 року через газету «Голос соціал-демократа» Київський комітет РСДРП(б) і військова організація більшовиків звернулись до робочих та робітниць із призовом провести збори до фонду утворення клубів, бібліотек, придбання партійної літератури. З одного боку, бурхливу активізацію жінок важко було не враховувати, починаючи із подій самої Лютневої революції, які почались із жіночих бунтів у Петрограді, а головне в Міжнародний день жіночої солідарності (8 березня за новим стилем, 23 лютого за старим). Крім того, жінки самостійно невдовзі здобули виборчі права і навесні та влітку вже у багатьох містах

відбулись довибори та вибори в міські думи, а також до рад за участі жіноцтва, причому відносно перших жіноцтву набагато частіше вдавалось реалізувати своє пасивне виборче право, ніж в радах робітничих депутатів, де в списках могли бути лише жінки, що були у керівництві місцевого більшовицького партосередку (Є.Г.Бош, С.І.Гопнер й т.п.). З іншого боку, більшовики намагалися використовувати традиційну громадську жіночу роль – благодійність, як відомо, навіть для жіночої половини імператорської родини – це був єдиний вид державної діяльності, і цей гендерний розподіл ролей підтримувався і церквою, і суспільством. Як було зазначено в тексті звернення, що раніше згадувалось; «Солдати зі своїх мізерних коштів доставить цих грошей не можуть, і тому Військова організація звертається до вашої товариської допомоги... Товариші робітники та робітниці! Вашою братерською солідарністю з революційними солдатами ви розбивали контрреволюційні підступи буржуазії, вашою братерською допомогою ви допоможете остаточно упоратися із спробами капіталістів, що розкладають. Дружніше на допомогу!» [3, с. 164-165]. Навіть у такому закликі згадується лише «братерська» солідарність і допомога, оскільки ці поняття використовуються в контексті вже суто маскулінної діяльності, а не просто збору коштів.

Одне з перших звернень голови Ради Народних Комісарів В.Ульянова (Леніна), присвячене перемозі революції від 5 листопада 1917 року, містить домінуюче чоловіче звернення: «Товариші – робітники, солдати, селяни, всі трудящі!» [2, с. 110]. Безумовно, можна «вписати» жінок до поняття «всі трудящі», але насправді маються на увазі інші співчуваючі страти. Оскільки, коли влада дійсно потребувала жіночої допомоги, то у зверненнях їм знаходило місце. Приміром, «Відозва Військово-революційного комітету і Ради професійних союзів до всіх робітників, робіниць та службовців» [2, с. 343] того ж року, але тепер вже з приводу того, що треба посилено працювати на благо революції. Чомусь у даному випадку більшовики не поклалися вже на фразу «всі трудящі», їм потрібна була максимальна дієздатність тих галузей виробництва, де жіноча праця була домінуюча (та ж тютюнова, як це не банально).

Взагалі маскулінні звернення настільки глибоко вкоренилися в ментальній свідомості мешканців Російської імперії, що гендерного балансу не дотримувалися і в друкованих зверненнях, там, де значно легше відкоригувати текст, ніж у вербальних. Приміром, заголовок звернення від 25 листопада 1917 року відносно виборчої кампанії виглядав так «Звертання газети «пролетарская мысль» до робітників і солдат голосувати на виборах до Установчих зборів за більшовиків». А в самому тексті ми вже бачимо і фемінні маркери: «Робітники, робітниці, солдати і весь знедолений люд! Голосуйте за партію

більшовиків, яка одна залишилась із вами у дні великої боротьби, яка невідступно бореться за мир і землю, за братерський союз вільних народів, за соціалізм, який несе звільнення всім пригнобленим!» [2, с. 470]. У той же час безпосередньо в регіонах навіть вибори до Всеросійських Установчих зборів не стали приводом для роботи із жіночим електоратом, приміром у Полтаві звертання партії більшовиків від 14 листопада 1917 року в газеті «Молот» було адресоване «робітникам, селянам і солдатам» [7, с. 38]. І Полтавське губернське бюро РСДРП (б) також у листівці зверталось, використовуючи лише маскулінні маркери: «Товариші робітники, селяни і солдати» [7, с. 38]. Ідентичні звернення були надруковані і 17 жовтня в Катеринославській губернії у газеті «Звезда» [6, с. 178].

Нарізно більшовики оцінювали потенціал українських жінок під час громадянської війни. У регіоні з переважно маскулінним пролетаріатом на них зовсім не поклалися. У зверненні в газеті «Донецкий пролетарий» Ради Народних Комісарів донецько-криворізької республіки до робітників, солдатів, селянської бідноти і трудового козацтва, в якому закликалося до захисту соціалістичної вітчизни, від 6 березня 1918 року за старим стилем ані у заголовку, ані в самому тексті («До зброї, товариші! До бою, брати! Усі за соціалістичну вітчизну!») немає жодного жіночого маркеру [3, с. 130]. Парадоксально те, що дана газета була харківським друкарським органом (хоча орієнтована була на Харківський і Донецько-криворізький регіони), але в цьому ж виданні вже для харків'ян було надруковано цілком фемінне звертання з цього ж приводу. 12 березня 1918 року в «Донецком пролетарии» була опублікована «Об'ява про запис харківських робіниць до революційної армії. Запис робіниць до революційної армії відбувається в Харківському комітеті Російської соціал-демократичної робітничої партії (більшовиків)». Причому потрібна була рекомендація заводського комітету, професійного союзу або партії [3, с. 212]. При цьому, наприклад, ще 5 листопада за старим стилем 1917 року в об'яві про організацію районного комітету РСДРП(б) у передмісті Харкова Велика Основа заявлялось, що «бажаючи вступити до членів партії можуть [записатися] щодня. Запис від 6 – 8 год. вечора. На свята та у вихідні дні від 10 – [6] дня без усяких рекомендацій» [3, с. 142].

Безумовно, більш затребуваною жіночою роллю під час громадянської та радянсько-польської війни, яка до того ж не суперечила патріархатним устоям суспільства – була роль сестри милосердя. У другій половині грудня 1919 року листівками Гадяцький (Полтавщина) повітовий комітет КП(б)У звертався до робіниць і селянок із закликом вступати сестрами милосердя до Армії і до роботи в радянських установах. В умовах поступового переходу до мирного життя чоловіків для роботи в

останніх суттєво не вистачало, найбільш перевірені та надійні все ще були потрібні в армії, яка проводила військові дії. До того ж, та ніша, яку пропонувалося заповнити жінкам у радянських установах, була традиційно жіноча. У звертанні чітко експлуатувалися суто фемінні якості: «Йди на фронт сестрою милосердя, йди до санітарних загонів для боротьби із епідемією, йди працювати до радянських органів, де особливо необхідна твоя турбота, твій догляд за хворими, де необхідно виховання і догляд за безпритульними і малолітніми дітьми». Крім того, з'являється у влади й новий запит до жіноцтва, який згодом також буде вельми використовуватися й під час індустріалізації і колективізації: «Жени з села дезертира, допоможи виконати продовольчу розкладку» [7, с. 167-168]. У самій Полтаві, приміром, агітацією, відносно сестер милосердя займалась місцева комсомольська організація через газету «Червоний Юнак», 26 грудня 1920 року повідомлялось про організацію допризовних [підготовка медичних працівників] занять для дівчат комсомолок. У самому зверненні робився акцент на тому, що: «Жовтнева революція звільнила жінок від рабства й дала їм можливість самої широкої участі в громадському житті». А також давалась настанова на те, що: «Дівчата робітниці, передові ряди жіночого пролетаріату будуть активно приймати участь у боротьбі за Радянську владу разом із юнаками» [1, с. 38]. З такого тексту видно, що для диктатури пролетаріату мали значення не тільки гендерні пріоритети, але й вікові. Для Радянської влади головною опорою була все ж таки молода аудиторія, як більш радикально налаштована частина населення, недарма більшовики ще до Жовтневого перевороту агітували про зниження вікової планки для виборців до 18 років, причому головним аргументом було те, що з 18 років можна мобілізувати на війну, тому, й громадянський обов'язок уже можна виконувати. Перша Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки зафіксувала цей пункт у 1920 році [5, с. 10]. Безумовно, про дівчат у мить зниження вікового порогу мови не йшло, але закріпити гендерно-вікову дискримінацію влада, що проводила політику державного фемінізму, не посміла.

Тим не менше, як тільки тому ж комсомолу не треба було агітувати на суто фемінну діяльність, оголошення знову ставали в заголовках гендерно-нейтральними («Звертання полтавського губкому комсомолу до молоді із закликом прийняти активну участь у відновленні зруйнованого господарства»), а в самому тексті чітко маскулінно орієнтовані («Так йдіть же, молоді робітники та селяни, до школи нового життя – Комуністичної Спілки Молоді України!») [1, с. 39].

Окрім фемінно орієнтованої діяльності суттєвим стимулом приділити увагу жіноцтву для влади став різке низький відсоток їх у складі того ж комсомолу. Якщо 26 листопаду 1917 року в газеті «Донецкий пролетарій» у

повідомленні про перше організаційне зібрання соціалістичної спілки робітничої молоді Харкова немає жодного звертання до жіночої статі, не дивлячись на те, що навіть у тимчасовий комітет було обрано як мінімум 2 дівчини з 9 осіб (решта прізвищ у списку не були гендерно маркованими через що важко визначити стать) [3, с. 161]. То в листівці від 2 лютого 1919 року заголовок чітко гендерно орієнтований: «Звертання Полтавської Спілки Робітничої Молоді до дівчат із призовом до них вступати до Спілки Молоді». Причому в самій назві звернення чітко вказувалося на їх відсталість і регресивність: «До цих пір є ще частина робітничої молоді, що не зовсім скинула гніт забобонів – це дівчата. Юні робітниці ще до цих пір не зовсім усвідомили значення всього, що здійснилося. Спілки Молоді мало звертають на це уваги, а між іншим вони єдині маяки, єдині світочі, які можуть виховати несвідомих юних робітниць, стійких і гарячих борців за ідеї робітників. Дівчатам важко організуватися, вони мало звикли до цього. Кайдани домашнього рабства – батьківський гніт часто надто грубий та жорстокий.» [1, с. 22]. Згодом, навіть мобілізувавши «усі сили для агітації серед відсталої частини робітничої молоді», лише в 1924 році для полтавських партійних органів влади вважалось великим досягненням 15% дівчат у місцевому комсомолі [1, с. 159, 200, 203].

Після остаточного встановлення радянської влади в Україні доволі активно запрацювали жінвідділи і з цього моменту всі питання, які були пов'язані із жіноцтвом стали цілком їх парафією, саме так вважала більшість партійних діячів. Та насправді це була не найгірша позиція, оскільки головним чином жін-організаторам доводилось зіткнутися із відвертою байдужістю або навіть протидією. Однією із задач відділів із роботи серед жінок була регулярна публікація так званих «сторінок» робітниць або селянок у центральній та місцевій пресі, але й традиційні звернення і листівки продовжували бути актуальними. Таким чином, у цей період ми вже маємо справу із чітко гендерно орієнтованими текстами, але проте в них у всьому розмаїтті презентувалися дискримінаційне та деприваційне гендерне ставлення влади до жінок усіх страт. До того ж саме тут широкомасштабно була представлена фальсифікація історичних фактів: присвоєння досягнень ліберального фемінізму до і після Лютневої революції. У листівці відділу робітниць губпаркому Полтави таким чином представлялась історична дійсність: «Одвічна боротьба жінок за самовизволення, за рівність у людській родині закінчилася перемогою. Але перемогла жінка не сама, не завдяки галасливо ліберальній боротьбі суфражисток. Вона перемогла із перемогою пролетаріату» [4, Арк. 21]. А оскільки такі тексти для наступних поколінь істориків уже є історичними джерелами, то й підтасовування фактів отримало найширше розповсюдження в межах не тільки радянської

історіографії, але й не рідко навіть у пост радянській історіографії. До «класичних фальсифікатів» можна віднести звернення губкомів КП(б)У в 1920 році «До всіх трудящих жінок»: «Хто дав їй свободу нарівні з чоловіком? Хто побудував будинки породіль?, де вона спокійно, не піклуючись про завтрашній день, із допомогою лікаря народжує здорових дітей, майбутніх борців за свободу? Хто побудував ясла для дітлахів, куди вона може віддавати дітей своїх під час роботи, впевнена в тому, що її дитина знаходиться під добрим наглядом. Хто побудував дитячі будинки, звідки вже не вийде якийсь нехлюй або хуліган на біду матері. Усе це зробила радянська влада!». Звичайно ж, усі вище перелічені заслуги це лише бажане, яке видавалося за дійсність, і в самому ж тексті трох згодом про це повідомлялося: «Але ці всі заклади тільки будуються, тільки організовуються...» [4, Арк. 9]. Однак подальша риторика будувалась вже таким чином, що ми вам ще не зробили, але зробимо, і у той же час, ви самі повинні всі блага створювати, і ви найвідсталіші, темні й т.д. Приміром, у виданні Одеського відділу агітації та пропаганди так заявлялося населенню: «... ви товариші-жінки, все ще вважаєте себе слабкими, все ще сподіваєтесь, що хтось повинен прийти і за вас зробити, хтось повинен за вас влаштувати ваше власне життя. Ні, товариші-робітниця, цього бути не повинно» [4, Арк. 16].

Однак, у 1923 році за часів певної лібералізації життя політично та економічно листівки, приміром, присвячені тижню «матері-пролетарці», не містили вже одіозної риторики часів військового комунізму, а були цілком адекватні доволі скрутним реаліям: «Робітниця-матері необхідні Ясла, Консультації і Краплі Молока для збереження життя і здоров'я її дітей. Робітниця, сама допоможи організувати їх у твоєму районі» або «Бути рівною ЧОЛОВІКОВІ у виробництві, фактично здійснювати свої політичні права, які надані Радянською владою, робітниця-мати зможе тільки за широкого розвитку охорони материнства та дитинства» [8, Арк. 7-8]. Більше того значна кількість із цього циклу була присвячена порадам щодо здоров'я дитини та самої жінки.

Вельми часто в листівках лунали дуже радикальні ідеї спрямовані на глобальні ментальні, психологічні, родинні, побутові зміни відносно жіночої половини суспільства, але при цьому зовсім не проводилась робота із чоловічою половиною. Наприклад, в одному зі звернень КП(б)У було написано так: «Але ми повинні твердо пам'ятати, що в робітничій державі жінка буде не лише володіти рівними правами із чоловіками, але й визволиться від турбот із господарства, від турбот із виховання дітей» [4, Арк. 12]. Причому в даному тексті цікава «обмовка» про рівні права з використанням дієслова у майбутньому часі, хоча навіть не вдаючись у подробиці, хто і коли дав ці права, в

будь якому разі радянська влада закріпила їх законодавчо ще на початку свого існування.

У цілому, не дивлячись на ситуацію, яка суттєво змінилася, ідеологічних змін у текстах листівок і звернень не відбулося. Жінки як і раніше залишилися окремою нижчою кастою і тексти як і раніше не піддавалися гендерній експертизі та не редагувалися ні те що в руслі позитивної дискримінації, але й навіть гендерно-нейтральному. У листівці, яка була розрахована на селянську аудиторію, безпосередньо селянку апіорі не ототожнювали з трудовим народом, не дивлячись на те, що навіть радянська статистика вказувала на те, що у селянки найменша кількість часу на відпочинок в країні («Що повинна робити селянка в цей серйозний момент. Ясно, що не з поміщиками та розбійниками з великого шляху, а з трудовим народом, з революцією, з Радянською владою.») [4, Арк. 22]. І подібних висловлювань було достатньо і в інших зверненнях.

Знову ж таки у випадках нестачі кадрів влада не гребувала згадувати про нереалізований потенціал жінок і про те, що вони можуть бути подібними вищим і прогресивним істотам – чоловікам. Приміром, у «сторінці» жінки робітниця Богодухова, що на Харківщині, у зверненні «Робітниця України за гвинтівку» в 1920 році повідомлялося: «У Харкові вперше організовані курси червоних міліціонерок. Робітниця взяла до рук гвинтівку і тут у тилу допомагають своїм братам, що б'ються на фронті. Робітниця Богодухова! Бери приклад зі своїх передових товаришок! Записуйся на курси червоних міліціонерок!» [4, Арк. 25]. У решті ж випадків експлуатувалися суто фемінні якості: догляд за дітьми, робота в їдальнях, матеріальна й трудова допомога всім знедоленим і т.д. У раніше згадуваній кампанії щодо тижня «матері-пролетарки» надто прямолінійно на це вказувалося: «Робітниця! Коли народила та вигодувала здорову дитину ти виконала свій борг перед пролетарською республікою» [8, Арк. 10].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, більшовики продовжували традиції імперської влади, де дійсно заборонних законів відносно жінок було не так уже й багато, просто само собою було зрозуміло, що їх це не стосувалося. В момент революційного запалу автори звернень не вважали за потрібне в переліку тих до кого звертались згадувати про жінок, оскільки вони не були цільовою аудиторією, вони не були невід'ємною частиною передового пролетаріату, всіх трудящих, трудового народу й т.д. і взагалі «не жіноча це справа» радянську владу встановлювати. Вписування жінок у тексти звернень відбувалося лише в певні моменти зіткнення із дійсністю, які вимушено нагадували про те, що жінки теж є присутніми в даному суспільстві, тому треба із цим рахуватися і жіночий фактор також використовувати. По-перше, це, коли була потрібна дієздатність підприємств, де працювали переважно

робітниці, а не робітники. По-друге, коли потрібно було виявити традиційно фемінні якості: зібрати грошові та матеріальні кошти на допомогу нужденним, стати сестрою милосердя й т.д. І, утретє, коли потрібно було вписувати половину населення в реалії радянського життя, оскільки без соціалізації цієї самої половини населення, не можливо було сподіватися на подальшу благополучну побудову радянської держави. У подальших дослідницьких розвідках є потреба зосередити увагу на періодичних виданнях, особливо потребують гендерної експертизи загальні видання, а не гендерно орієнтовані.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко П.І., Ємець П.Н. Комсомол Полтавщини в роки громадянської війни (1919-1920 рр.). Збірник документів, матеріалів та спогадів. Полтавський обласний партійний архів. полтавський обласний комітет ЛКСМУ. – Полтава: Полтавське обласне видавництво, 1957 – 55с.
2. Большевистские военно-революционные митеты.[Сборник документов. Предисл. Г. Костомарова]. – М.: Госполитиздат, 1958 – 567 с.
3. Большевистские организации Украины: организационно-партийная деятельность (февраль 1917 – июль 1918): Сб. документов и материалов / Рук. кол. сост. П.Л.Варгатюк. – К.: Политиздат Украины, 1990. – VI, 801 с.
4. Державний архів харківської області. Ф. П-1. – Оп.1. – Спр.296.
5. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки. – Харків, 1920. – 36 с.
6. Октябрь в Екатеринославе (Сборник документов и материалов). – Днепропетровск: Днепропетровское областное издательство, 1957. – 378 с.
7. Трудящиеся Полтавщины в борьбе за установление и укрепление Советской власти (1917 – 1920 гг.). Сборник документов и материалов. – Полтава, 1957. – 228 с.
8. Центральний Державний архів вищих органів влади України Ф. 283. – Оп. 1. – Спр. 84.
9. Центральний Державний архів громадських об'єднань України Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 10.